

ПРИКАЗИ И БИЉЕШКЕ

Јелена Попов, ДРАМА НА ВОЈВОЂАНСКОМ СЕЛУ
1945-1952., Обавезни откуп пољопривредних производа,
Нови Сад 2002.

Јелена Попов спада међу не много бројне српске и југословенске историчаре професионално посвећене истраживању послератне историје и свакако најбоље познаваоце историје Војводине у годинама Другог светског рата и првим годинама варљивог мира који је након њега наступио. После радова о политичкој, привредној и културној историји, историји институција и државно-правним питањима (*Главни народноослободилачки одбор Војводине 1943-1945; Народни фронт Војводине 1944-1953; Аутономија Војводине*) колегиница Попов се одважила да приступи проучавању откупа и откупне политике у Војводини у првим годинама функционисања новог система власти успостављеног у рату и револуцији. Тај истраживачки напор резултирао је волуминозним рукописом *Драма на војвођанском селу 1945-1952*, првом целивитом монографијом која настоји да објасни феномен обавезног откупа на простору Војводине. У питању је резултат деценијских истраживања којим је, на историографски начин, "отворена" једна комплексна и запустена тема, широко истраживачко поље на коме ће се, свакако, сусрети многи истраживачи. Отуда обимно истраживање колегинице Јелене Попов представља покушај вредан пажње у тројаком смислу: прекорачивањем

граница досадашњих истраживања и сабирањем нових поузданих знања; испитивање сложеног односа идеологизоване партијске државе и села; идентификовањем политичких и идеолошких струјања која су одређивала циљеве, садржину, домете партијске и државне политике.

Тема о којој се деценијама није смело писати, о којој се само причало, мука која је дубоко урезана у свест становништва, бруталност која није могла бити лако заборављена, емоције и дуготрајне последице које је политика обавезног откупа производила, време у коме је откуп спровођен и особности које је имао на простору Војводине сада, истраживачким напором колегинице Јелене Попов, добија своје рационално разјашњење у форми историјске монографије. Радова о појединим догађајима и фазама свакако да је било, али их је карактерисала непотпуност, фрагментарно обележје, издвајање догађаја из оквира ширих процеса. Аналитичко-синтетичка монографија темељи се на критичком претресу постојеће литературе, периодике, објављених извора, стенограма, статистика, законских аката и докумената нормативне природе али је, пре свега, његова иновативност у новој архивској грађи која обезбеђује сигурну стручну основу. Анализа је заснована

на обимној историјској грађи државних, републичких и покрајинских органа власти, документацији партијске провенијенције на свим нивоима (од ЦК КПЈ до месних органа партије), изворима насталим радом судова и тужилаштва.

На том "чврстом тлу историје", разасутом у бројним фондовима и збиркама Архива Југославије, Архива Србије, Архива Војводине, Архива САНУ, изграђен је композициони рељеф овог рада који, поред предговора, увода и закључка чине три маркантне тематске целине. Већ њихови наслови и поднаслови унутар њих говоре о ширини материје коју је колегиница Попов обухватила, анализирали и презентовала. Уводни делови текста, насловљени *Опшћу ђољопривредних пророиворо* у склопу друштвено-економских пророиворо на после Другог свејског рајћа (13-22 стр.), упечатљиво проговарају о друштвено-економским променама које су захватиле војвођанско село, успостављају "револуционарне" власти и њеним првим мерама (конфискација, секвестар, национализација, колонизација, размена становништва), институционалној основи нове државне политике према селу, законодавству нове власти и ликвидирању "великог" приватног поседа, левичарењу, идентификовању "класног непријатеља". Тиме је аутор у широким потезима, са застајањем на микро плану, веома успешно увео читаоца у време "натопљено" идеологијом, назначио оквире својих интересовања, демонстрирао приступ у коме се инсистира на проверљивим и егзактним подацима (бројке и проценти) и фактографској реконструкцији догађаја, осликао обресе државне и партијске политике према селу које ће, у наредним поглављима, додатно развијати. Такав приступ, кохерентно примењен у целом раду, рукопис можда чини "херметичним" за шири круг читалаца, затвореним у оквиру историографске реконструкције чије су домете одређивали конкретни ана-

лизирани извори али му, истовремено, даје унутрашњу чврстину, егзактност, прецизност, лишава га страсти и штићи од ваннаучног у интерпретацији.

Први део рада (23-202 стр) чине две велике целине (*Структурне пророиворо у ђољопривреду и њихов ујшћај на формирање тржних вишкова; Систем опшћуа ђољопривредних пророиворо*), саткане од 23 уже тематске јединице. Већ почетним насловом ("Структурне пророиворо у ђољопривреду и њихов ујшћај на формирање тржних вишкова") аутор скреће пажњу на проблемски постављено питање о томе шта је суштински утицало на ђољопривредну производњу (њену стагнацију и опадање) и формирање тржишних вишкова. У том контексту веома исцрпно су анализирани пророиворо у поседовној структури Војводине и указано на "могућности" друштвеног сектора да организује и усмерава целокупну ђољопривредну производњу. Аутор је показао да борба за тржне вишкове, која представља приоритетни задатак нове власти (питање прехране и извоза), стоји у колизији са идеолошким настојањима КПЈ да изврши пророиворо поседовне структуре (готово 40% земљишног фонда), развласти и уништи класног непријатеља (кулака) који по свим показатељима производи највише аграрних вишкова, покрене процес деаграризације сеоског становништва. Ономогућивање капиталистичких производних односа у ђољопривреду и комадање великог поседа донео је партији на власти наклоност аграрног пролетеријата али није значио стварање услова за развијање модерне ђољопривредне производње и повећање аграрних вишкова. Аутор је указао на бројне последице брзог спровођења аграрне реформе и колонизације, скицирао навике, менталитет, политичка расположења нових власника земље (колониисти), скренуо пажњу на скучене могућности опоравка опустошеног села, проговорио о формирању државних ђољопривредних добара и сељачких

радних задруга, идентификовао мали посед (не производи тржишне вишкове, задржава у непродуктивном раду своје власнике) као основног "кочничара" убрзане модернизације села. Темелној анализи подвргнут је утицај друштвеног и приватног сектора на пољопривредну производњу. Целину за себе чини део посвећен проблемима пољопривреде и промени структуре сетвених површина. Подаци о смањивању површина под житарицама (до 28%) и распореду пољопривредних култура у сетвеном плану доприносе разумевању оскудице и глади која је представљала део свакодневице првих послератних година. Аутор је идентификовао проблеме који су најдиректније утицали на производњу индустријског биља, егзактно указао на примену агротехнике и кретање приноса житарица и осталих пољопривредних култура, проговорио о броју, карактеру и значају сточарства, скренуо пажњу на поремећени однос сточарства и ратарства у Војводини, констатовао раскорак између увећаних потреба становништва (потрошња) и остварених вишкова производа, закључио да политика у пољопривреди која има пуно "великих заокрета" мора рачунати са тенденцијом опадања производње.

У средишту истраживања колонице Попов била је анализа система откупа пољопривредних производа који се током седам година примене уобичавао, мењао и развијао. Размотрени су почети и развој откупа као система и указано на његову повезаност са процесом индустријализације и опадањем броја пољопривредног становништва (диспропорција развоја индустрије и пољопривреде). Скициране су фазе у политици откупа (реквизиција; откуп на бази нееквивалентне размене са селом; откуп на бази економске размене са селом), дата типологија облика откупа (обавезни откуп, слободно уговарање откупа, откуп на бази везане трговине, откуп путем виших цена, слободни откуп, откуп кроз ушур), на-

ведени посебни режими откупа који су важили за поједине пољопривредне производе и артикле, скренута пажња на категорије пољопривредних газдинстава и њихове обавезе у откупу. Посебне целине рада посвећене су откупу житарица, стоке, индустријског биља и осталих пољопривредних производа (воће, поврће, алкохолна пића, живина и њени производи, сточна храна). У свакој од њих указано је на развој система откупа, друштвене потребе за појединим производима, норме обавезних испорука производа које су варирале од године до године, стимулативне мере које су комбиноване са репресијом, планирање обавезног откупа и раскорак између планираног и реализованог, економски и политички карактер откупа; законске акте који су регулисали његово спровођење; сиромашење села као директној последици обавезног откупа.

Други део рукописа (од 203-374 стр) чини 6 поглавља и посвећен је анализи места и улоге Комунистичке партије Југославије у обавезном откупу. Истраживања показују да је КПЈ била идејни творац и "моторна снага" политике обавезног откупа - једне од најсложенијих економских, социјалних и политичких појава на војвођанском селу. Аутор посебно скреће пажњу на два мотива која су одређивала политику КПЈ према селу: настојање да у што већој мери буду мобилисане материјалне снаге села (укључивање аграрне производње у обнову и привредну изградњу земље) и тежња да на селу буде спроведена политика развлашћивања класног непријатеља (кулака) и давања социјалистичког карактера пољопривредној производњи. Анализирана је институционална основа политике обавезног откупа, делатност масовних организација, откупна такмичења, програм пропагандно-политичког рада, процес у коме је КПЈ од "помагача" прерасла у најважнијег извршиоца обавезног откупа. Посебна пажња је посвећена Петогодишњем пла-

ну и партијској политици на селу, девијацијама у откупној политици, опортунизму партијског чланства, грешкама, шпекулацијама, репресији, методу политичког рада на селу, свесном подстицању мржње према кулацима, откупним квотама које су сељацима остављале "онолико колико им је потребно да једу и да им стока не крепа", заоштравању откупне политике почев од марта 1947. Веома сликовито, на низу примера (од Суботице до Земуна), приказани су проблеми на које је КПЈ наилазила у покушајима да реализује политику принудног откупа (опортунизам партијског чланства, казнена политика, питање колониста, однос према националним мањинама и друго). Посебно је обрађена откупна политика у време сукоба са Информационим бироом (тада је 70% аграрне производње Војводине било подвргнуто режиму обавезног откупа). Истраживања показују да све политичке и присилне мере нису биле довољне да обезбеде потребну количину основних прехранбених производа. У исто време питање откупа, као и други унутрашњи проблеми, решавани су у склопу спољнополитичких односа. Искрпно је приказана "битка за откуп" у 1949. години, "масовни политички притисак" на село, репресија и отпор сељаштва, принудно омасовљивање сељачких радних задруга (у њима је преко 98.000 породица), стални раст потреба за пољопривредним производима који је, најдиректније, условљавао бруталну политику државних органа према становницима села (осуђено је 2.405 лица од чега 1.039 на казну конфискације целокупне имовине). Уочена је тенденција дела највиших партијских функционера Хрватске и Словеније да умањују откупне квоте у републикама из којих долазе и захтевају да се "највише узме" од Србије и њене Аутономне Покрајине Војводине. При том се није водило рачуна о чињеници да су планови откупа и њихово испуњење у Војводини били изнад оптималних

могућности њених произвођача. Посебна пажња је посвећена одлукама Трећег пленума КПЈ (децембар 1949) и партијској политици која је након њега уследила.

Последњи део рада (375-540 стр) говори о кривичном и административном кажњавању сељака у кампањи обавезног откупа. Анализирана је примена закона о недопуштеној трговини, указано на размере шпекулација, скренута пажња на дела која су карактерисана као "привредна саботажа". Аутор уочава да је тумачење закона и његова примена била различита од среза до среза. Обиље примера из тамишког, новокнежевачког, кикиндског, панчевачког, ковинског, алибунарског, вршачког, земунског, румског, суботичког и других срезова о томе упечатљиво сведоче. Велики број хапшених (од маја 1947. 8.821 лице) и осуђиваних сељака, високе процене приноса и нерални разреди откупа изазивали су, како примећује аутор, револт и неповерење војвођанских сељака према новој власти. Масовни протести и појединачни испади били су строго санкционисани. Аутор говори о прогону "саботера откупа", политизацији судства, малтретирању, злостављању, кажњавању, понижавању сељака, судским казнама међу којима најтежу представља конфискација. Истраживања показују да је у годинама 1947-1949, наспрот смањивању кривичних дела против народа и државе порастао број кривичних дела "привредне саботаже". Рад обилује статистичким показатељима који судбине људи исказују кроз бројеве и процене. Уз то, указивањем на конкретно страдање десетина "малих људи" (са именом и презименом) аутор презентује не само потресну хронику живота на селу већ и типологију репресије која је испуњавала свакодневицу. Истраживање показује стални надзор коме је село било изложено, разоткрива бројне форме притиска, идентификује основне спорове који постоје на релацији државна власт - село, указује на отпоре

који државној политици пружају појединци, приговара о природи страхова који обузимају како представнике власти тако и становнике села.

Књига Јелене Попов представља својеврсни сплет питања, одговора, мисли, расположења, вапаја, речи које

се сливају у одјек о годинама у којима је село доживело демографски слом а његови становници били изложени експерименту насилне промене руралних навика, структуре производње, односа према земљи као највећој вредности.

Љубодраг ДИМИЋ